

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
SHARQ FILOLOGIYASI VA FALSAFA FAKULTETI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida qo'llanilgan harakatni ifodalovchi
noto'g'ri fe'llarning semantic tasnifi**

Bajardi: Arab filologiyasi ta'lim
yo'nalishi bitiruvchisi kurs
talabasi Abdukarimov Lochinbek_____
Ilmiy rahbar: Arab filologiyasi kafedrası
Katta o'qituvchisi Usmonova N.H._____

Abdukarimov Lochinbekning "Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida harakatni ifodalovchi noto'g'ri fe'llarning semantik tahlili" mavzuidagi bitiruv malakaviy ishida arab tilidagi fe'llar va ularning turlari umumiy tarzda bayon etilgan.

BMI 2 qismdan iborat. 1. Qismda hikoyalarda qo'llanilgan hamzali ikkilangan va illatl fe'llarning morfologik va semantik tahlili.

2 qismida esa fe'llarning statistik, morfologik va semantik tahlili berilgan. Bundan tashqari fe'llarga oid arab nahvchilari va mashhur rus arabshunos olimlarning fikrlari qiyosiy ishda talqin etilgan.

Toshkent -2012

Mundarija

Kirish.....	3
I bob. Fe'l haqida umumiy ma'lumot	
1.1 Arab tilida fe'l va uning turlari.....	7
1.2 Noto'g'ri fe'llarning arab, rus va o'zbek nahvchilari asarlari bo'yicha qiyosi.....	9
II bob. Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida noto'g'ri fe'llar	
2.1 Asarda qo'llanilgan hamzali va ikkilangan fe'llar hamda illatli fe'llarning morfologik va semantik tahlili.....	26
2.2 Asarda qo'llanilgan zaif fe'llar va ularning statistik, morfologik va semantik tahlili.....	41
Xulosa.....	53
Foydalanilgan adabiyotlar.....	56

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. “Milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalarini keng targʻib qilish va ommalashtirish yosh avlodni, hozirgi yoshlarimizni ma’naviy tarbiyalashni asosi boʻlmogʻi kerak”, - deb aytadi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov¹.

Mumtoz arab tilining leksik va grammatik shakllanishi johiliya davri (V-VII asrlar) shoirlarining ogʻzaki ijodlarida namayon boʻla boshladi. Qurʼoni karimning nozil boʻlishi natijasida arab tili badiiyati yanada goʻzallashadi, grammatik meʼyorlari mukammallashdi. VII-IX asrlarda arab tili grammatikasi ishlab chiqildi va islom dini yoyilgan oʻlkalarda rasmiy va ilmiy til boʻlib qoldi. Ushbu til leksik jihatdan biroz oʻzgargan holda, hozirga qadar arablarning adabiy tili boʻlib kelmoqda².

Mustaqillikni qoʻlga kiritganimizdan soʻng chet tillarini oʻrganishga boʻlgan qiziqish, jumladan, arab tilining koʻpchilik tomonidan sevib oʻrganilishi, unga boʻlgan ishtiyoqning yaqqol namunasidir.

Arab davlatlari bilan olib borayotgan siyosiy, maʼdaniy va iqtisodiy aloqalar, biz arabshunoslar oldiga, nafaqat arab tilini, balki, arablarning boy tarixi, maʼdaniyati va shunga oʻxshash boshqa jihatlarini puxta oʻrganish vazifasini qoʻyadi, shuningdek hozirgi dunyo xaritasida mavjud boʻlgan 20 dan ortiq boʻlgan arab mamlakatlari bilan diplomatik, ilmiy-maʼrifiy, savdo-sotiq, turizm va boshqa juda koʻp sohalaridagi oʻzaro aloqalarimiz ham arab tilini chuqur oʻzlashtirishimizni talab qilmoqda.

Taʼlim sohasida ham arab tilini oʻrgatish va oʻrganish jarayonida morfologiya va sintaksis masalalarining davrimizga qadar oʻz ilmiy qiymatini yoʻqotmaganligi va bu borada nodir arab tilini tilshunoslik nuqtai-nazaridan oʻrganish va uni hayotga tatbiq etish ham eng asosiy, hamda, birlamchi vazifalaridan hisoblanadi.

¹ Karimov I.A Maʼnaviy yuksalish yoʻlida Toshkent 1998y 10-bet

² Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi T. 1. 368-bet

Arab tili qadimiy va nodir til bo'lishi bilan bir qatorda o'zining mukammal grammatik qurilishiga, go'zal lahjalariga va betakror so'z boyligiga egadir.

Sharqshunoslikning bir bo'lagi bo'lgan arab tilshunosligini tanlagan ilmu toliblar shu sohaning turli jihatlarini mukammal o'rganishga intilishadi.

Sharq xalqlari xususan, O'rta Osiyo xalqlari hayotida arab tili qadimdan o'zining beqiyos o'rniga egadir. Chunki dunyodagi ko'pgina fanlarning rivojiga ulkan hissa qo'shgan vatandoshlarimizdan Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinl, Ismoil al-Buxoriy, Mahmud az-Zamaxshariylar aynan shu tilda ijod qilganlar va shu tilning yetuk bilimdonlari bo'lganlar. Bu yesa biz arabshunoslar oldiga nafaqat arab tilini, balki arablarning boy tarixi, madaniyati va shunga o'xshash boshqa jihatlarini puxta o'rganish vazifasini qo'yadi. Shuningdek arab tilini mukammal o'rganish bilan bir qatorda, uning boshqa tillardan farqli bo'lgan xususiyatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik maqsadga muvofiqdir.

Bitiruv malakaviy ishimiz "Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida harakatni ifodalovchi noto'g'ri fe'llarning semantik tahlili" mavzuida bo'lib, bugungi kunda bu mavzuni o'rganib keng ommaga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, noto'g'ri fe'llarning arab va o'zbek-rus manbalaridagi kelish farqlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega. Yana shuni ta'kidlash joizki, mazkur mavzuning asl arab manbalarida, hamda zamonaviy arab tili kitoblarida, asarlarida qay tarzda ifoda etganini taqqoslash qiyosiy tahlil qilish ham ishimizning dolzarbligini yanada oshirishga misol bo'la oladi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Bitiruv-malakaviy ishimiz mavzusi bo'lgan "Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida qo'llanilgan harakatni ifodalovchi noto'g'ri fe'llarning semantik tahlili" bo'lib, bu mavzu umumiy tarzda arab va ajam tadqiqotchilari tomonidan ko'p o'rganilgan. Asosan bu mavzu zamonaviy arab nahvchi olimlari bo'lmish Mustafo G'alayiniy, Hifni Nosif, Antuan Dahdahlar tomonidan ham atroflicha ko'rib chiqilgan. Ularning asarlarida mavzuga oid fikr mulohazalar, sharhlar o'z ifodasini topgan. Har bir alloma bu mavzuga turlicha

yondoshganlar. O‘zbek va rus arabshunoslari tomonidan esa maskur mavzu u yoki bu jihatdan o‘rganilgan.

B.M.Grande noto‘g‘ri fe’llarni atroflicha o‘rganib, o‘z asarida uni yoritib bergan. G.Sh.Sharbatov, B.Z.Xolidov, A.Abdujabborov. N.Ibrohimov, M.Yusupov va boshqalar arab tilidagi noto‘g‘ri fe’llarni muxtasar tushuntirib o‘tganlar. Bu bitiruv malakaviy ishimizda arab nahvchilari va o‘zbek-rus arabshunos olimlarining fikrini qiyosiy tahlil qilishga harakat qilib, mazkur masalada asl arab manbalaridagi fikr mulohazalarni jamlashga urindik.

Bitiruv-malakaviy ishning manbalari. Bitiruv-malakaviy ishimizni yozishda biz, asosiy manba sifatida B.M.Grandening “Kurs arabskoy gramatiki v sravnitelno-istoricheskoy osvechenii” va Mustafoning G‘alayiniyning “Jami’u-d-durusi-l arabiyati” asarlaridan foydalandik. O‘zbek va rus arabshunoslari bu mavzuga bir xil yondoshganligi sababli o‘zbek arabshunoslari asarlaridan kamroq foydalandik.

Mavzuning maqsad va vazifalari. Ushbu ilmiy ishimizni yozishdan maqsad Ahmad Mahfuz Umar hikoyalardagi noto‘g‘ri fe’llarni semantik, morfologik hamda statistik tahlil qilib chiqishdir. Shuningdek, bu mavzuning 1-bobida noto‘g‘ri fe’llarga doir qoidalarni arab va rus manbalariga suyanan holda keltirib qiyoslashdir. Bu kabi maqsadlarimizni amalga oshirish uchun biz o‘z oldimizga quyidagi vazifalarni qo‘ydik:

1. Arab va rus nahvchi olimlarining noto‘g‘ri fe’llarni o‘rganishdagi uslublarini yoritish
2. Hikoyalardagi fe’llarni arab nahvi uslubida morfologik guruhlariga ajratish
3. Harakatni turlariga qarab ularni ma’naviy qismlarga ajratish

Bitiruv malakaviy ishining obyekti arab tilidagi noto‘g‘ri fe’llarning o‘ziga xos xususiyatlari shu jumladan, morfologik, semantik va statistik tahlili.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti Ahmad Mahfuz Umarning الإنذار الممزق hikoyalar to‘plamidir.

Bitiruv – malakaviy ishimizning tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ishi kirish. To‘rtta bandni o‘z ichiga olgan ikki bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

I BOB. FE'L HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

1.1 Arab tilida fe'l va uning turlari

الفعل

الفعل ما دلّ على معنى في نفسه مُقترن بزمانٍ كجاءَ ويَجِيءُ وجيءَ.
وعلامته أن يقبلَ "قَدْ" أو "السين" أو سوف، أو "تاء التانيث الساكنة"، أو "ضمير الفاعل"، أو "نون التوكيد" مثلُ قد قامَ. قد يقومُ. ستذهبُ. سوف نذهبُ. قامتُ. قمتُ. ليكتبنَ. ليكتبنَ. اكتبنَ. اكتبنَ".

An'anaga ko'ra arab nahvshunoslari arab tilidagi barcha so'zlarni asosan uchta katta guruhga bo'lib o'rganadilar. Ular:

اسم – ism: ot, sifatdosh, son, masdar, sifat, olmoshlar;

فعل – fe'l: fe'lning zamonlari va mayillari;

حرف – yordamchi so'zlar.

Bular orasida fe'llar arab tili grammatikasida asosiy o'rinni egallaydi. Chunki arab tilidagi juda ko'p ismlar ham asosan fe'l o'zagidan yasaladi.

Boshqa tillardagi kabi arab tilida ham predmetning ish-harakatini ifodalaydigan mustaqil so'zlar fe'l deyiladi.¹

Arab tilida fe'l o'zining shaxs va sonda tuslanishi bilan ajralib turadi. Arab nahvchilari fe'lni ism va yuklamalarga qarama qarshi qo'yadilar.²

Misrlik mashhur nahvshunos olimlardan biri Abdul Aziz Muhammad Fohir o'zining "توضيح النحو", ya'ni "Grammatikani sharhlash" nomli nahvga oid asarida shunday yozadi:

و الفعل: ما دل على معنى في نفسه مقترنا بزمان، سواء كان وقوع هذا المعنى في الزمان الماضي، او في الحال ام في المستقبل³

Ya'ni: Fe'l o'zida zamonning ma'nosigi dalolat qiladi va bu ma'no o'tgan, hozirgi yoki kelasi zamonda sodir bo'lishi mumkin.

¹ Mirzaev M. O'zbek tili. –T.: O'qituvchi, 1970. –B. 132

² Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osvesnenii. –M.,2001. –S. 116

³ عبد العزيز محمد فاخر. توضيح النحو. الجزء الاول. مصر. القاهرة. الازهار. 1995. ص. 9

Fe'l turkumiga oid barcha so'zlar uchun umumiy xususiyat zamon bilan bog'liq holda yuz beruvchi hodisani ifodalashdir. Ana shu umumiy xususiyatga ko'ra fe'llarning barchasi bir umumiy so'roqqa nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? so'rog'iga javob bo'ladi. Fe'llar boshqa so'zlarga nisbatan leksik-semantik va grammatik xususiyatlari jihatidan nihoyatda murakkabdir.¹

Ish harakat yoki holatni bildiruvchi bu so'z turkumi arab tili grammatikasida juda katta o'rin tutadi, chunki boshqa turkum so'zlari ham asosan, yuqorida aytib o'tganimizdek, fe'l o'zaklaridan yasaladi.

Fe'llar uch o'zak undoshli va to'rt o'zak undoshli bo'ladi. Fe'llarning ko'pchiligini uch o'zak undoshlilar tashkil qiladi.

Bu o'zak undoshlar atrofidagi unlilarni o'zgartirish, u yoki bu o'zak undoshni kiritish yo'li bilan fe'llarning hosila boblari yasaladi. Hosila shaklidagi fe'llarning, tabiiyki mazmunida ham o'zgarish sodir bo'ladi. Hosila shakllarni boblar deb atash qabul qilingan. Uch o'zak undoshli fe'llarning 15ta, to'rt o'zak undoshli fe'llarning 4ta bobi mavjud.

Bu boblarga ularni o'zaro farqlash uchun nom qo'yilgan. Arab tadqiqotchilari uch o'zak undoshli fe'llarning boshlang'ich shaklini فعل ثلاثي, to'rt o'zak undoshli fe'lning boshlang'ich shaklini esa فعل رباعي مجرد deb, qolgan boblarni esa shu bobning harakat nomi (masdari) atamasi bilan ataganlar, masalan: باب التفعيل "taf'il bobi", باب الافتعال "iftial bobi" va hokazo.

Zamonaviy adabiyotlarda bu boblarga tartib raqami berilgan va ular rim raqami bilan ifodalanadi, masalan: II bobi, VII bobi, XI bobi va h.k.

Fn'lning barcha boblari o'tgan va hozirgi-kelasi zamonga ega. Ular shaxsda, sonda, jinsda tuslanadi. Fe'llar arab tilida aniq va majhul nisbatga ega. Bundan tashqari fe'llarning 5ta mayillari mavjud: darak mayli, shart, buyruq, istak va kuchaytiruv mayillari.

O'zbek tilidan farqli o'laroq arab tilidagi fe'llar infinitiv, ya'ni fe'lning noaniq shakligi ega emas. Shuning uchun zamonaviy lug'atlarda fe'lning o'tgan

¹ Shoabduraxmonov Sh. Xozirgi o'zbek adabiy tili. –T., 1980. –B. 32

zamon III shaxs, birlik, muzakkar shakli shartli ravishda infinitiv sifatida qabul qilingan. Masalan: كتب bu fe'lining asli ma'nosi "u yozdi", shartli ma'nosi: yozmoq.

Uch o'zak undoshli fe'llar arab tilida fe'llarning asosiy qismini tashkil etadi. Ular o'n beshta bobda aks ettirilgan. Shulardan o'nta bob hozirgi adabiy tilida ko'p qo'llaniladi. Qolgan beshta bob esa qadimgi arab tilida ishlatilgan, keyinchalik iste'moldan chiqib ketgan.¹

Arab tilida fe'l narsa(shaxs)ning harakat yo holatini ifodalaydi. Bu xususiyatga muvofiq, fe'llarni ikki turga ajratish mumkin: harakat bildiruvchi va holat bildiruvchi fe'llar. Arab tilida fe'llar o'timli va o'timsiz bo'lishi mumkin. Ma'lumki, har bir fe'l shaklida mujassamlangan zamon, undan anglashilgan ish-harakat yoki nutq lahzasiga munosabatini ko'rsatadi. Arab tilida fe'lining ikkita zamon shakli mavjud, ular: o'tgan va hozirgi-kelasi zamon.

1.2 Noto'g'ri fe'llarni arab, rus va o'zbek nahvchilari asarlari bo'yicha qiyosi.

Fe'l arab tilidagi eng katta mavzulardan bo'lib, nahvchi olimlar o'z asarlarida u haqda o'z uslublarida ma'lumot berganlar.

Jumladan, Mustafo G'alayiniyning العربية جامع kitobida fe'llar quyidagicha berilgan.

الفعل

الفعل ما دلّ على معنى في نفسه مُقْتَرِنٌ بِزَمَانٍ كَجَاءَ وَيَجِيءُ وَجِيءَ.
وعلامته أن يقبل "قَدْ" أو "السين" أو سوف، أو "تاء التانيث الساكنة"، أو "ضمير الفاعل"،
أو "نون التوكيد" مثل قد قامَ. قد يقومُ. ستذهبُ. سوف نذهبُ. قامتُ. قمتُ. ليكتبنَ. ليكتبنَ. اكتبنَ.
اكتبنَ"

Fe'l - zamonni mujassam etgan ma'noni bildiruvchi narsadir. misol: جاءَ
ويجيءُ وجيءُ

Uning belgisi تاء, السين, سوف, قد, sukunlik muannasni bildiruvchi ega bildiruvchi olmosh va ta'kid nunini qabul qilishidir. Misol:

¹ Ibroximov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. –T., 1997, -B. 79

قد قام. قد يقوم. سذهب. سوف نذهب. قامت. قمت. ليكتب. ليكتب. اكتب. اكتب

Fe'ning tasniflanishi zamon, ism va morfologik jihatdan tasniflanadi. Shundan fe'ning morfologik jihatdan tasniflanishini ko'rib chiqamiz.

Fe'l ikki qismga bo'linadi. To'g'ri va illatli fe'llar.

Fe'l va uning turlari. To'g'ri va noto'g'ri fe'llarga tasniflanishi.

Fe'l harflarining kuchli va zaifligi e'tiboridan ikki qismga bo'linadi: الصحيح والمعقل, to'g'ri va noto'g'ri.

To'g'ri fe'llar o'zak harflari sog'lom bo'lgan fe'llardir.

Misol: كَتَبَ وَكَاتَبَ

Bu fe'llar uch tur bo'ladi: ومُضَاعَفٌ، ومهموزٌ، solim, hamzali, ikkilangan.

Solim fe'llar o'zak harflaridan bittasi ham illatli harflar bo'lmagan fe'llar. Ular hamzali ham, ikkilangan ham emas.

Misol: كَتَبَ وَذَهَبَ وَعَلَّمَ

Hamzali fe'llar o'zak harflaridan bittasi hamza bo'lgan fe'llardir.

Ular uch xil bo'ladi.

مهموزُ الفاء كأخذ

ومهموزُ العين كسأل

، ومهموزُ اللام كقرأ.

Ikkilangan fe'llar o'zak harflaridan bittasi ikki marta takrorlanib kelgan bo'ladi.

Ular ikki xil bo'ladi. Uch o'zakli fe'llarning ikkilangani va to'rt o'zakli fe'llarning ikkilangani. Misol:

مُضَاعَفٌ ثَلَاثِيٌّ كَمَدَّ وَمَرَّ،

مضاعفٌ رباعيٌّ كزَلَزَلٌ ودمدمٌ

Agar ikkilangandan keyin boshqa harf orttirilsa كَعْظَمٌ وَشَدَبٌ واشتَدَّ وادهامٌ bu fe'l ikkilangan hisoblanmaydi. واعشوشبٌ

Noto'g'ri fe'llar o'zak harflaridan bittasi illatli harf bo'ladi. Misol: وَعَدَ وَقَالَ وَرَمَى

Bu fe'llar to'rt tur bo'ladi.

Solimsifat, bo'sh, noqis va lafif fe'llar.

Solimsifat fe'llar birinchi o'zak harfi illatli bo'ladi. Misol: وَعَدَ وَوَرِثَ

Bo'sh fe'llar o'rta o'zak harfi illatli bo'ladi. Misol: قَالَ وَبَاعَ

Noqis fe'llar oxirgi o'zak harfi illatli bo'ladi. Misol: رَضِيَ وَرَمَى

Lafif fe'llar ikkita o'zak harfi illatli bo'ladi. Misol: طَوَى وَوَفَى

Bu fe'llar ham ikki xil bo'ladi. Yonma yon lafif va ajralgan lafif.

Yonma yon lafif fe'llar ikki illatli o'zak harfi yonma yon kelgan fe'llar.

Misol: طَوَى وَنَوَى

Ajralgan lafif ikkita illatli harfi yonma yon kelmagan fe'llar. Misol: وَفَى وَوَقَى

Hozirgi zamon va zoida harflar qo'shilgan to'g'ri va noto'g'ri fe'llarni o'tgan zamonda, zoida harflardan xoli qilgan holda tanib olinadi¹.

¹ مصطفى غليبي. جامع الدروس العربية. مصر. 2008

(الفعل وأقسامه) ضمن العنوان (الصحيح والمعتل) ينقسم الفعل - باعتبار قوة أحرفه وضعفها - إلى قسمين صحيح، ومعتل. فالصحيح ما كانت أحرفه الأصلية أحرفاً صحيحة مثل "كتب وكاتب". وهو ثلاثة أقسام سالم، ومهموز، ومضاعف. فالسالم ما لم يكن أحد أحرفه الأصلية حرف علة. ولا همزة، ولا مضعفاً، مثل "كتب وذهب وعلم". والمهموز ما كان أحد أحرفه الأصلية همزة. وهو ثلاثة أقسام مهموز الفاء كأخذ، ومهموز العين كسال، ومهموز اللام كقرأ. والمضاعف ما كان أحد أحرفه الأصلية مكرراً لغير زيادة. وهو قسمان مضاعف ثلاثي كمد ومز، ومضاعف رباعي كزَلَزَلٌ ودمدم. فإن كان المكرر زائداً - كعظم وشذب واشتد وادهام واعشوشب - فلا يكون الفعل مضاعفاً. والفعل المعتل ما كان أحد أحرفه الأصلية حرف علة، مثل "وعد وقال ورَمَى". وهو أربعة أقسام مثال، وأجوف، وناقص، ولفيف. فالمثال ما كانت فائزته حرف علة كوعَدَ ووَرِثَ. والأجوف ما كانت عينه حرف علة كقال وباع. والناقص ما كانت لامه حرف علة كرضي ورَمَى. واللفيف ما كان فيه حرفان من أحرف العلة أصليان، نحو "طوى ووفى". وهو قسمان ليف مفروق، ولفيف مفروق. فاللفيف المفروق ما كان حرفا العلة فيه مجتمعين، نحو "طوى ونوى". واللفيف المفروق ما كان حرفا العلة فيه مفترقين، نحو "وفى ووقى". ويُعرف الصحيح والمعتل من الأفعال - في المضارع والمزيد فيه - بالرجوع إلى الماضي المجرد.

B.M.Grande ning KURS ARABSKOY GRAMMATIKI v sravnitelno-istoricheskoy osveshenii kitobida noto‘g‘ri fe‘llar haqidagi ma’lumotlar quyidagicha berilgan.

Noto‘g‘ri fe‘llar

Noto‘g‘ri fe‘llarning tasnifi

Fe‘llar o‘zaklarining morfologik xususiyatlari, har xil o‘zaklarga mansublik nuqtai nazaridan to‘g‘ri va noto‘g‘ri fe‘llarga bo‘linadi.(Butun va butunmas fe‘llar). Bu bo‘limda noto‘g‘ri fe‘llarni tuslaganda alohida o‘rganilishi lozim bo‘lgan ba’zi o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. “Noto‘g‘ri” degan atama to‘g‘ri fe‘llarga bo‘ysunmay, o‘zining alohida qonunlariga bo‘ysunadi. Shu nuqtai nazardan fe‘lning har xil tuslanishlari haqida gapirish mumkin, masalan, kuchli va zaif tuslanish. Bunday holatda o‘zak morfologik qurilishlar uchun baza sifatida olinadi. Shu sabab, ikkita undosh xarfga ega bo‘lgan o‘zaklar arab nahv tizimi asoschilari ishlab chiqqan sxemaga ko‘ra uch undoshdan tarkib topgan o‘zaklar deb qo‘rib chiqiladi.

Yana shuni eslatib o‘tamiz, “uch harfli” va boshqa atamalar odatda undosh tovushlar haqida ishatiladi, voqelikda esa gap harflar haqida emas.

Fe‘llarning tasniflanishi o‘zaklarning tasniflanishi kabidir. Noto‘g‘ri fe‘llar quyidagicha tasniflanadi:

- 1) Ikkilangan(فعل مضاعف yoki فعل أصم kar fe‘llar);
- 2) Hamzali fe‘llar (فعل مهموز)
- 3) Zaif fe‘llar (فعل معتل), ular quyidagilarga bo‘linadi:
 - a) to‘g‘riga o‘hshash fe‘llar (فعل مثال)
 - b) bo‘sh fe‘llar (فعل أجوف)
 - v) noqis fe‘llar (فعل ناقص)

4) ikkilangan noto‘g‘ri fe’llar

a) hamzali – ikkilangan fe’llar;

b) zaif – ikkilangan fe’llar

v) hamzali – zaif fe’llar

g) to‘liq zaif fe’llar

5) hamzali va ikkita harfi illati bor to‘liq zaif fe’llar.

Ikkilangan fe’llar

Ikkilangan fe’llar deb ikkinchi va uchinchi o‘zak harfi bir xil bo‘lgan fe’llarga aytiladi.

Ikkilangan fe’llarning yasallish xususiyatlari:

1. Bir xil o‘zak harflar bitta “tashdid” orqali ifodalanadigan tovushga birikadi. دَلَّ – دَلَّل
2. Agar bir xil o‘zakli harflarning birinchisidan keyin harakat kelsa, bu harakat orqaga, ya’ni sukunli harfga ko‘chadi.
3. Agar birinchi o‘zak harfdan keyin cho‘ziq alif bo‘lsa, keyingi ikki harf bir bir bilan tashdid orqali birlashadi. دَالَّ – دَالَّل

Birinchi o‘zak harfdan keyin boshqa cho‘ziq unli kelsa, tashdid hodisasi ro‘y bermaydi. دُوَّلَ

4. Tashdid xodisasi quidagi xolatlarda ro‘y beraydi:

- a) Agar ikki ozakli harfning ikkinchisidan so‘ng harakat bo‘lmay sukun bo‘lsa; فررت, دللت
- b) Agar ikki o‘zakli harfning birinchisidan keyin cho‘ziq unli bo‘lsa; مدلول, إدلال, تدليل

c) Agar ikki o'zakli harfning birinchisi ikkilangan bo'lsa; دَلَّل, تدَلَّل

Qisqa mayl ikki yo'l bilan yasaladi:

1) Majhul nisbatda qisqa unlini tushurib qoldirish bilan. Bunday holatda bo'g'inning oxirida ikkita unli birga bo'lib qoladi. Ikkita unlini bir joyda kelishini oldini olish (التقاء الساكنين) oxirgi unli harfdan keyin qisqa "a" unlisi yoki "i" qo'shiladi; يَفِرُّ, يَفِرُّ, يَفِرُّ

2) To'g'ri fe'l shakli orqali; masalan: يَذَلُّ, يَفِرُّ

Lekin, bunday qilish ikkilik yoki ko'plikdan keyin munosib emas. Ular birinchi yo'l orqali yasaladi. لم يذلا, لم يذلا, لم يذلا

Buyruq maylini yasash ham ushbu ikki yo'l orqali amalga oshiriladi.

Hamzali fe'llar

Hamzali fe'llar deb o'zak harflaridan bittasi hamza bo'lgan fe'llarga aytiladi. Ular 3 turga bo'linadi.

- a) Birinchi o'zak harfi hamzali;
- b) Ikkinchi o'zak harfi hamzali;
- c) Uchinchi o'zak harfi hamzali.

Hamzali fe'llarning "noto'g'riligi" yozuvda bilinadi. Chunki, u kelish o'rniga ko'ra taglik harflari o'zgarib keladi.

1. So'z boshida hamza uchun "alif" taglik bo'lib xizmat qiladi; أخذ, إذن

2. So'z o'rtasida:

a) Sukunli harfdan keyin fatha kelsa alif, kasra kelsa ي, zamma kelsa و taglik bo'lib xizmat qiladi; يسأل, يبيئس, يبيئس

Ba'zan, ي harfidan keyin kelgan fathaga "yoy" taglik bo'ladi. هيئة

b) Unli harfdan keyin harakat:

- 1) Agar hamza sukunli bo'lsa, uning tagligi harakatlarga mos ravishda qo'yiladi, fatha bo'lsa, "alif", kasra bo'lsa, yoy, zamma bo'lsa, vov bo'ladi. يأخذ, يؤخذ, خطئت
- 2) Agar hamza fathali bo'lsa ham, o'zidan oldin kelgan harakatnink tagligini oladi. قرئت, سؤال, تبطؤان.
- 3) Agar hamza kasrali bo'lsa, oldidagi harakat qanday bo'lishiga qaramasdan uning tagligi "ي" bo'ladi. سئل, سأل.
- 4) Agar hamza zammali bo'lsa, oldingi harakat kasra bo'lsa, tagligi "ي", agar fatha yoki zamma bo'lsa, tagligi "و" bo'ladi. يهنئون, يقرؤون, يبطؤون.

v) cho'ziq unlidan so'ng:

- 1) agar hamza kasrali yoki zammali bo'lsa, sukundan keyingi harakatga mos ravishda taglik qo'yiladi. سائل, تساؤل.
- 2) agar hamza fathalik bo'lsa, alif yoli vov harfidan keyin taglik qo'yilmay hamzani o'zi yoziladi, lekin yoy harfidan keyin hamza "ي" tagligini oladi. خطيئة
- g) agar hamzali alifdan keyin cho'ziq alif kelsa, ikkita alifning o'rniga maddali bitta alif yoziladi. أخذ-أخذ.

d) so'z oxirida:

- 1) harakatli harfdan keyin taglik ushbu harakatga bo'ysinadi. يقرأ, قارئ.
- 2) Sukunli harfdan so'ng yoki "ا,و,ي" dan so'ng hamza tagliksiz yoziladi. ظمء, استنقراء, مسوء, مشيء

Birinchi o'zak harfi hamzalangan fe'llar

Bunday fe'llarga ham yuqoridagi qoidalar qo'llaniladi va shu bilan birga, quyidagilar ham tadbiq etiladi.

Agar so'z halqumdan portlab chiqadigan tovush bilan boshlansa, keyingi portlovchi tovush tushurib qoldirilib, cho'zilish hodisasi ro'y beradi.

Bu orfografik jihatdan quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

a) “أ”ning o'rniga “إ” yoziladi. Masalan:

أكل fe'lidan birinchi shaxs birlik أَكَلْning o'rniga أَكَلْ yoziladi; 4-bob أَكَلْ ning o'rniga أَكَلْ, buyruq maylida أَكَلْning o'rniga أَكَلْ yoziladi.

أَتَلَفْ fe'lidan 8-bob hozirgi-kelasi zamon 1-shaxsni yasash uchun أَتَلَفْning o'rniga أَتَلَفْ yoziladi.

b) So'zning boshida أَوْ, إِنْ, أَوْ larning o'rniga أَوْ, إِنْ, أَوْ yoziladi.

أَمَلْ fe'lining buyruq shakli أَوْمَلْning o'rniga أَوْمَلْ yoziladi.

أَسْرَ fe'lining buyruq shakli إِنْسَرْning o'rniga إِنْسَرْ yoziladi.

8-bobda ishtirok etuvchi hamzali fe'llar “ت” harfi bilan assimilyatsiya bo'lib ketadi.

أَخَذَ-اتَّخَذَ

أَهْلَ-اتَّهَلَ

أَخَذَ, كَلَّ, مَرَّ fe'llarining buyruq shakli أَخَذَ, كَلَّ, مَرَّ bo'ladi.

Ba'zan, 6-bobdagi hamzali fe'lining hamzasi و harfi almashadi. تَأْمَرَda تَأْمَرَning o'rniga تَوَامَرَ yoziladi.

O'rta o'zagi hamzalangan fe'llar

O'rta o'zagi hamzalangan fe'llarga hamza belgisining yuqorida kelgan qoidalar qo'llaniladi.

Oxirgi o'zagi hamzalangan fe'llar

Bunday fe'llar turida halqumdan portlab chiquvchi tovush o'zakning oxirgi undoshi bo'ladi. Yuqorida ko'rilgan hamzaga taglik bo'luvchi harflardagidan ko'ra bu yerda taglik harflar ko'proq o'zgarishlarga uchraydi. Bunda fe'llarda hamza so'zning oxirida turishi yoki o'zidan keyin affikslarni olib kelishi mumkin. Bundan tashqari hamzadan oldin I bobda har xil harakatga ega ikkinchi o'zak fe'li bor. Bularni barchasi orforografiyada yaqqol ko'zga tashlanadi. يَهْنِي، يَقْرَأ، يَبْطُو.

Bunday fe'llardan boshqa boblarni yasaganda I bobga nisbatan kamroq orfografik ta'sirlarga uchraydi. Majhul nisbatda hamza ikkinchi undoshning harakatiga mos taglikka ega bo'ladi. قُرِئَ Hozirgi-kelasi zamonda esa ikkinchi o'zak harfning harakati bo'lmish 'fatha'ga mos taglik harf oladi. يُقْرَأُ. 5 va 6-boblardan tashqari barcha boblarning hozirgi-kelasi zamoni ikkinchi o'zak harfning harakati bo'lmish 'kasra'ga mos taglik oladi, 5 va 6-boblar esa 'fatha'ga mos ravishda bo'ladi¹. نُهَيَّ، نَتَهْنَا.

Ikkilangan-hamzali fe'llar

Bu fe'llar ham tuslangan vaqtda yuqoridagi hamzaga taalluqli qoidalarga bo'ysunadi.

Zaif fe'llar

Zaif fe'llar deb o'zak harflaridan bittasi zaif و yoki ي undosh harfi bo'lgan fe'llarga aytiladi.

Mohiyatan olganda ular bo'g'inli harflar emasdir. ¹ harfi zaif o'zak undoshni anglatmaydi, u faqat unli tovushning cho'ziqligi yoki ء belgisiga taglikni bildiradi.

So'z boshida و va ي har qanday harakat bilan hech qanday o'zgarishlarga uchramaydi. Masalan: وصل، يبس، ووصل، ولادة.

So'z o'rtasida:

¹ B.M.Grande. KURS ARABSKOY GRAMMATIKI V SRAVNITELNO-ISTORICHESKOM OSVEIENII. Moskva.2001 207 - bet

و va ي o'z harakatiga ega bo'ladi.

Agar oldinda turgan sukunli harf bo'lsa, unda:

- 1) و va ي harfi o'z harakatini o'zidan oldin kelgan harfga beradi va undan keyin zaif undosh emas, cho'ziqlik belgisi و yoki ي qo'yiladi. Albatta ular harakatga mos ravishda qo'yiladi:

يُقُولُ < يُقَالُ, يُسِيرُ < يُسَارُ: و o'zidan beradi: و va ي

يَسِيرُ < يَسِيرُ, يَقُومُ < يَقُومُ: و o'zidan ي beradi: و va ي

يَقُومُ < يَقُومُ: و o'zidan و beradi: و o'zidan و

- 2) تقويم, تسيير, و dan keyin kelgan zaif undosh o'zrgarmasdan qoladi: تبيين, تبيان

Quyidagi holatlarda zaif harf tushib qoladi:

- a) 4 va 10 bob bo'sh fe'llarining masdarida, masalan: إقامة
- b) I bob fe'lining majhul nisbat sifatdoshida: مقول < مقول, مسيور < مسير

Agar zaif harfdan oldin harakatli har kelsa, unda:

- 1) Zaif harf o'z harakatiga ega bo'lsa, unda bu harakat tushib qoladi. U quyidagicha sodir bo'ladi:
 - a) agar oldingi harf 'fatha' harakatiga ega bo'lsa, undan keyin ʾ qo'yiladi.
قُولُ < قَالَ, سَيْرُ < سَارَ, خَوْفُ < خَافَ, طَوْلُ < طَالَ
 - b) agar oldin kelayotgan harf 'kasra' harakatli bo'lsa, و, ʾ hamda ي, ې ning o'rniga ي yoziladi. الْغَارِوُ < الْغَارِى, يَرْمِىُ < يَرْمِى, الْغَارِوُ < الْغَارِى
 - c) agar oldingi harf 'zamma' harakatiga ega bo'lsa, و, ʾ ning o'rniga ي yoziladi: قُولُ < قِيلَ, سَيْرُ < سِيرَ
 - d) agar oldingi harf 'kasra' yoki 'zamma' harakatiga, zaif undosh 'fatha' harakatiga ega bo'lsa, zaif harf bu holatda tushib qolmaydi. سَرُوتُ, نَسِيَتْ

‘Kasra’ dan so’ng kelgan > وَ ga aylanadi. دُعُو < دُعِي

2) unlining cho’ziqligini bildiruvchi belgi bo’lgan taqdirda, و va ي harflaridan keyin kelganlarda quyidagi variantlar bo’ladi:

a) agar cho’zuvchi ا bo’lsa, zaif harf tushib qolmaydi. تَلْقِيَانِ.

Lekin ‘kasra’ dan so’ng وَ ga aylanishi mumkin: قوام, قيام.

b) agar cho’ziqlik belgilar و yoki ى bo’lsa, oldingi kasrali yoki zammali harfdagi وَ يَ يَ yoki وَ تushib qoladi, undan oldingi undosh harf esa qolgan harfga munosib “harakat” oladi. تَرْمِيُون < تَرْمُون, تَرْمِيِين < تَرْمِين, تَغْرُوُون < تَغْرُوُون, لَقِيُوا < لَقُوا.

Agar oldingi harfda ‘fatha’ harakati bo’lsa, unda وَ يَ يَ tushib qoladi. Qolgan و yoki ى harfi ‘sukun’ oladi. Masalan: تَلْقِيُون < تَلْقُون, تَلْقِيِين < تَلْقِين, تَرَضُوُون < تَرَضُون.

3) Agar zaif harfdan oldin و , ا yoki ى bo’lsa:

1) zaif harf o’z harakati bilan, o’zgarishsiz qoladi: قاوم, تقاوم, قووم, ساير, تسايير, سوپر;

2) ba’zi shakllarda alifdan keyin zaif harflar ‘hamza’ bilan almashadi:

birinchi bob bo’sh fe’llarining majhul nisbat sifatdoshida: قائل < ساير, سائر < قائل, إغزائي < إغزاء, إغزائي < إغزاء, إلقائي < إلقاء, إلقائي < إلقاء.

B. quyidagi holatlarda و yoki ى sukunlik bo’ladi:

1) fathali harfan so’ng zaif undosh o’zgarishsiz qoladi: رميْتُ, غزوتُ, مولودُ, تَيْبِيْسُ.

2) kasrali yoki zammali harfdan keyin zaif harf o’z sukunini yo’qotadi, kasradan so’ng و ning o’rniga ى yoziladi, zammadan so’ng o’zak ى ning o’rniga و yoziladi. لَقِيْتُ < لَقِيْتُ, سَرُوتُ < سَرُوتُ, تَيْبِيْسُ < تَوْبَسُ, إِيصَالُ < إِيصَالُ.

IV. Soʻz oxirida quyidagi holatlar roʻy berishi mumkin:

a. Zaif harf oʻz harakatiga ega, bunda quyidagi variantlar yuz berishi mumkin

1. Agar oldingi harf sukunli boʻlsa, zaif harf oʻzgarishsiz qoladi, الرَّمْيُ، الغَزْوُ

2. Agar oldingi harf harakatli boʻlsa, unda

1) Fathadan oldin zaif harakat oʻz harakatini yoʻqotadi va choʻziqlik belgisi bilan almashadi. Agar oʻzak harf و boʻlsa, unda 3-shaxs I bob oʻtgan zamonda uning oʻrniga alif yoziladi, boshqa holatlarda ي yoziladi.

غَزَوْ<عَزَا، رَمَيْ<رَمَى، تَلَقَّى<تَلَقَى

2) Kasra va dammadan oldin:

a) Kasra yoki zamma harakatli zaif harf bu harakatni yoʻqotib, choʻziqlik belgisi sifatida qoladi, kasradan soʻng و ning oʻrniga ي yoziladi:

تَرْمِي<تَرَمِي، تَغْزُو<تَغْزُو، الْغَازِي<الْغَازِي

b) Fathali zaif harf oʻz harakatini saqlab qoladi, bunda kasradan soʻng و harfi ي ga aylanadi. تَغْزُو، تَرْمِي. Lekin الْغَازِي oʻrniga الْغَازِي boʻladi.

3. Agar zaif harfdan oldin choʻziqlik belgisi boʻlsa:

1) Alifdan soʻng zaif harf hamza bilan almashadi، التَّقَاءُ

2) Zaif harf bilan و dan soʻng quyidagi oʻzgarishlar roʻy beradi:

a) Uchinchi oʻzagi و boʻlganda ikkita و ham tashdid ostida birlashadi، مَدْعُو، مَغْزُو

b) Uchinchi oʻzagi ي boʻlgan soʻzlarda choʻziqlik belgisi و bilan almashadi va tashdid ostida birlashadi. مَرْمُوي<مَرْمِي، المَلْقُوي<المَلْقِي

B. Bu modeldagi soʻzda zaif harf oxirda tursa va sukunli boʻlishi kerak boʻlsa, unda u butunlay tushib qoladi، تَرْمُ، تَغْزُ، تَلَقَّ.

V. agar zaif harf tashdidga ega bo'lsa (bo'sh fe'llarning II va IV boblarida), u o'zgarmaydi, **قَوْمٌ, نُفُوءٌ, قَوْمٌ.**

To'g'riga o'xshash fe'llar

To'g'riga o'xshash fe'llar deb bizning grammatikada birinchi o'zak harfi zaif bo'lgan fe'llarga aytiladi.

Bu fe'llarning tuslanishi to'g'ri fe'llardan unchalik farq etmaydi. Shu faktdan ularning nomlanishi tushuniladi. II, III, V va VI bob fe'llari to'g'ri fe'llar kabi tuslanadi. VII bob fe'llari kam uchraydi. Bo'lsa ham to'g'ri fe'l tuslangan kabi tuslanadi. **وجد<اَنُوجد.**

Birinchi o'zagi و bo'lgan fe'llar

Bu turdagi fe'llar quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Hozirgi zamonda o'rta o'zagi i yoki a bo'lgan fe'llar, buyruq mayli va aniq nisbatda birinchi o'zak harfi tushib qoladi, **وصل, يصل, صِلْ, وسع, يسع, سَع.**
2. Bu fe'llarning **فَعْلَةٌ** vaznidagi harakat nomi ham o'z bo'g'insiz unlini yo'qotadi, **هبة<وهب, صفة<وصف.**
3. Hozirgi zamonda o'rta o'zagi a harakatiga ega bo'lgan ba'zi fe'llar va u harakatiga ega bo'lgan barcha fe'llar birinchi o'zak harfni yo'qotmaydi, **وجل, يُوَجِّل, وَجَّة, يُوَجِّهُ.**
4. VIII bobda zaif undosh ushbu bobning ko'rsatkichi bo'lmish **-t-** bilan assimilyatsiyaga kirishadi. **وصل<اتَّصل.**
5. Boshqa shakllarda zaif و umumiy qoida bo'yicha o'zgaradi. **إيجاد<إيجاج, استئصال<استئصيل.**

Birinchi o'zagi ي bo'lgan fe'llar

Bu turdagi fe'llar hozirgi zamon va buyruq maylida zaif undoshni yo'qotmaydi.

VIII bobda bu fe'llar yuqoridagiga o'xshab –t- bilan assimilyatsiyaga kirishadi, **يسر** < **أَسَرَ**.

Birinchi o'zagi و hamda ikkilangan fe'llar

Bu fe'llar to'g'riga o'xshash va ikkilangan fe'llar kabi tuslanadi.

Bo'sh fe'llar

Bo'sh fe'llar deb ikkinchi o'zak harfi zaif undosh fe'llarga aytiladi. Ular bo'sh deb atalishining sababi, yuqorida keltirilgan qoidalarga muvofiq o'rta o'zak undosh o'rniga cho'ziq unli keladi, ba'zi holatlarda qisqa unliga o'zgaradi.

Yuqorida keltirilgan qoidalarni qo'llashning maxsus holatlari:

1. Zaif o'zak cho'ziq undosh bilan quyidagi shakllarda almashadi:

Hozirgi zamon aniq va majhul nisbatda, **يَقُولُ** < **يَقُولُ**, **يَخَافُ** < **يَخَافُ**, **يُقَوْمُ** < **يُقَوْمُ**.

O'tgan zamon uchinchi shaxsda, **قَامَ** < **خَافَ**.

2. Cho'ziq undoshdan so'ng sukunli harf kelsa, ya'ni bo'g'in yopiq bo'lsa, cho'ziq unli qisqa unliga almashadi. Bu quyidagi holatlarda bo'ladi:\

a) Shart va buyruq mayllarida, **يَقَوْمُ**, **يَقُمُ**, **قَمَ**, **يَسِيرُ**, **يَسِرُ**, **سَر**,

b) Ko'plik muannas 2 va 3 shaxs hozirgi zamon aniq nisbatida, **يَقُولُ** < **يَقْلُنْ**, **يَبِيعُ** < **يَبِيعُنْ**

c) 1 va 2 shaxs o'tgan zamonda, **قِيلَ**, **قُلْتُ**, **أَقَامَ** < **أَقَمْتُ**.

3. O'tgan zamonda aniq nisbatda I bobda turli shaxslarda unlilar o'z xususiyati bo'yicha har xil bo'ladi. 3-shaxsda (ko'plik muannasdan tashqari) – cho'ziq a, 1 va 2 shaxslarda yopiq bo'g'inda cho'ziq unli o'z xususiyatlariga ko'ra qisqaradi (fe'lidan **ليس** tashqari):

- IV va X boblarda o'rtada undosh oldingi sukunning o'rniga o'tishi sababli ikkala sifatdosh ham o'z unililari bilan farq qiladi: **مُقُولٌ** < **مُقِيلٌ**, **مَقُولٌ** < **مَقِيلٌ**; **مُسْتَقُولٌ** < **مُسْتَقِيلٌ**.

Illatli fe'llar: o'zak harflaridan bittasi yoki ikkitasi illatli harf bo'ladi. Illatli harflar: و, ا, ي, dir. Misol: طوى, وفى, رمى, دعا, باع, صام, وجد.

To'g'ri fe'llar bu o'zak harflari illatli bo'lmagan fe'ldir.

Illatli fe'llarning turlari:

وعد, ya'ni to'g'riga o'xshash. Uning birinchi o'zak harfi illatli bo'ladi. المثال, وجل, ينس, ينع.

قال, ya'ni bo'sh fe'llar. Bu fe'llar ikkinchi o'zak harfi illatli bo'ladi. الأجوف, سار

دعا, noqis fe'llar. Bu fe'llarning uchinchi o'zak harfi illatli bo'ladi. الناقص, بني, سرو, رضي

To'g'ri fe'llarning turlari:

أمن, سأل, بدأ, hamzali fe'llar. O'zak harflaridan bittasi hamza bo'ladi. المهموز, المضعف, ikkilangan fe'llar, bunday fe'llar ikki xildir.

Uch o'zakli ikkilangan fe'llar, u o'rta va oxirgi harfi bir xil xarflardan iboratdir. Arab tilida bu fe'llar مضعف ثلاثي deyiladi: جفّ, شدّ, هزّ

To'rt o'zakli ikkilangan fe'llar, u birinchi va ikkinchi harfi takrorlanadigan fe'llardir. Arab tilida bu fe'llar مضعف الرباعي deyiladi: زلزل, وسوس, بلبل

السالم, solim fe'llar. Bu o'zak harflari hamza va ikkilanishdan xoli bo'lgan fe'llardir. نصر, فتح, ظفر

Noto'g'ri fe'llarning turlari

وعد, solim sifat fe'llar. O'zak harflarining birinchi illatli harf bo'ladi. المثال, (يعد), وجل (يوجل), ينس (يئأس)

قال يقول, bo'sh fe'llar. O'zak harflarining ikkinchisi illatli harf bo'ladi. الأجوف, صار يصير, سار يسير

دعا يدعو, noqis fe'llar. O'zak harflarining oxirgisi illatli harf bo'ladi. بنى يبنى, رضي يرضي. الناقص.

Bundan tashqari, ushbu turkumlarga bo'ysunmaydigan fe'l turlari bor. Ular quyidagichadir:

إذا كان الفعل مثل: وفي, ولي, وفي سمي لفيفا مفروقا. لأن أوله و آخره من حروف العلة.

deyiladi. Chunki, bu yerdagi illatsiz shaklidagi fe'llar مفروق وفي, ولي, وفي harf ikkita illatli harf bilan o'ralgan va o'sha ikkita illatli harfni illatsiz harf ajratib turibdi. Shuning uchun ular ushbu nom bilan atalgan.

و إذا كان مثل روي, حيي سمي لفيفا مقرونا. لأن وسطه و آخره من حروف العلة.

deb aytiladi. Chunki o'rta va ko'rinishidagi fe'llar esa مفروق روي, حيي oxirgi o'zak harflari illatli harfdir va ular yonma yon turibdi. Shuning uchun, shu ismni olgan.

Ushbu keltirilgan noto'g'ri va to'g'ri fe'llar arab nahvchilarining asarlarida yuqoridagicha tasniflangan. Ammo bizning o'zbek sharqshunoslarimiz ushbu fe'llarning solim fe'llaridan boshqasini noto'g'ri fe'llarga kiritib yuborishgan. Albatta, bu ish arab tilini o'zbek talabalari uchun o'rganishni osonlashtirish yo'lida qilingan sa'y harakat deb tushunsak bo'ladi.

Ushbu diplom ishiga muallifning الإنذار الممزق hikoyalar to'plamini oldik. Ushbu hikoyalar to'plami adabiy kitoblarning eng ko'zga ko'ringanlaridan biridir. U yigirma olti sentyabr va o'n to'rtinchi oktyabrdagi revolyusiyalari haqida ushbu to'plamida bashorat beradi. Bu to'plam o'sha paytdagi turli jamiyat holatlarni chiroyli tarzda ifodalagan. Ushbu jamiyatlar xaritasini ichkarida va tashqarida bo'lib turgan ingliz mustamlakachilari va ularning gumashtalari chizib chiqqan. Majmuada qisqa hikoya orqali okkupasiya qilingan janubiy Yamandagi og'ir ijtimoiy axloqiy vaziyatni fosh qilishga uringan. Ushbu urinish mohirona tarzda qo'shilgan xissadir. O'sha paytda Yamandagi mustamlaka siyosati eng sharmandali siyosat hisoblanadi. Bu davr XX asrning 50 yillariga to'g'ri keladi.

Shuningdek, to'plam butunligicha o'sha paytdagi ikki xil pozisiyaga ishora qiladi. Ikkita bir biriga zid madaniyat ya'ni revolyusion pozisiya va revolyusion madaniyat. Yaman milliy harakati madaniyati va pozisiyasi, turli ijtimoiy guruhlariga mansub bo'lgan Yaman xalqi hamda reaksiyon pozisiya va reaksiyon madaniyat... bu ikkalasi bostirib kirgan mustamlakachilar, ularning ichki va tashqi yordamchilarining pozisiyasi va madaniyatidir.

II BOB. AHMAD MAHFUZ UMAR HIKOYALARIDA NOTO'G'RI FE'LLAR

2.1 Asarda qo'llanilgan hamzali va ikkilangan fe'llar hamda illatli fe'llarning morfologik va semantik tahlili

O'rganilayotgan mavzudagi harakatni ifodalovchi noto'g'ri fe'llarni ikki turga ajratib o'rganib chiqdik.

Birinchisi insonning ichki harakati ya'ni hissiyotini ifodalovchi fe'llar.

Ikkinchisi insonning tashqi harakatini ifodalovchi noto'g'ri fe'llar.

Ushbu asarda qo'llanilgan noto'g'ri fe'llar:

كان شيخ القرية في قمة انفعاله و هو يتحدث إلى رهط من جلسائه عن المفاوض الذي جاء من قبل الحكومة المجاورة ليفرض حماية للقرية الصغيرة كان الشيخ يتحدث بغضب و صوته يزداد حدة كلما ذكر هذه المفاوضة لقد رفض أمر الحماية بإصرار و أعلم المفاوض أن هذه القرية عاشت مئات السنين دون حماية من أحد و هم لا يضمرون عدوانا لأي كائن كان, و لهذا فهم يرفضون كل شيء يمس حرية القرية أو يكلبها بأية التزامات لأي أجنبي.

Qishloq oqsoqoli judayam xavotirda edi. U hamnishinlariga shu kichik qishloqni himoyasini bo‘yniga yuklash uchun qo‘shni hukumat tarafidan muzokara o‘tkazish uchun kelgan vakil haqida gapirib berayotgan edi. Oqsoqol g‘azab bilan gapirardi, ovozi haddan oshardi. Har safar muzokarani aytganida, mudofaa ishini qat’iyat bilan rad qilardi va vakilga bu qishloq bir necha yuz yillardan beri xech kimdan himoya qilinmasdan yashab kelganligini va ular kim bo‘lsa ham dushmanlik qilmasligini uqtirardi. Shuning uchun ular qishloqning ozodligi bilan bog‘liq bo‘lgan yoki har qanday chet ellik uchun qishloq tarafidan qilinadigan majburiyatlar yuklanishi inkor qildilar.

كان fe'lining ma'nosi "bo'lmoq" bo'lib, ushbu jumlada o'z ma'nosida ishlatilgan. Insonning ichki yoki tashqi harakatini ifodalamaydi. Chunki, bunga o'xshagan fe'llarda to'liq fe'llik xususiyati yo'q, u ko'pincha boshqa birorta fe'l bilan birgalikda ishlatiladi yoki o'z ma'nosida kelganda alohida ham ishlatiladi.

جاء fe'li "kelmoq" degani. Bu fe'l o'z ma'nosida kelib insonning tashqi harakatini ifodalamoqda.

ازداد fe'li sakkizinchi bob fe'li, asli bo'sh fe'l. افتعل qolipida, o'zak harflarni shu vaznga solganda ازداد, ازتاد harfidan keyin تني talaffuz qilish noqulayligi uchun د harfiga aylangan. "ortmoq", "oshmoq" ma'nolarini beradi. "Ovozi oshdi" jumlasida o'z ma'nosida qo'llanilmoqda

عاش birinchi bob "yashamoq", bo'sh fe'l. Tashqi harakatni ifodalayapti.

مس birinchi bob "tegmoq", ikkilangan fe'l. Tashqi harakatni ifodalayapti.

فتناول الشيخ الرسالة الملفوفة بإحكام و فك رباطها ثم سلمها لفتية القرية ليقرأها عليه.

Oqsoqol o‘ralgan maktubni qo‘pollik bilan oldi va ipini uzdi, so‘ngra uni o‘qish uchun qishloqning savodlisiga tutqazdi.

oltinchi bob fe’li, تناول qolipida, o‘zak harflari ن, و, ل. Bo‘sh fe’l turkumiga kiradi. Ma’nosi “olmoq”, “tanovul qilmoq”. Bu jumlada “olmoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalayapti.

birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ف, ك, ك. Uch o‘zakli ikkilangan fe’l turkumiga kiradi. Ma’nosi “bo‘shatmoq”, “ozod qilmoq”, “echmoq”. Bu jumlada “echmoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ق, ر, أ. Uch o‘zakli hamzali fe’l. Arab tilida bunday fe’llar مهموز اللام, ya’ni oxirgi o‘zak harfi hamzali deb aytiladi. Ma’nosi “o‘qimoq”, “o‘rganmoq”. Bu jumlada “o‘qimoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

تدافعت الكلمات من فم الفقيه تحليل السطور إلى كلام يسمع و يفهم و ما إن انتهى حتي اندفعت الدماء إلى وجه الشيخ حارة فوارة.

So‘zlar savodxonning og‘zida tushib kelardi, satrlar eshitiladigan va anglashiladigan gapga aylanar edi. U tugatmasidan oldin oqsoqolning yuziga issiq qon yugurdi.

birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ح, ي, ل. Uch o‘zakli bo‘sh fe’l turkumiga kiradi. Ma’nosi “xalaqit qilmoq”, “aralashmoq”, “bir holatdan ikkinchi holatga o‘tmoq”, “o‘zgarmoq”. Bu jumlada “o‘zgarmoq” ma’nosida ishlatilgan, harakat ma’nosini o‘zida mujassam etmagan.

sakkizinchi bob fe’li, o‘zak harflari ن, ه, ي. افتعل qolipida, noqis fe’l turkumiga kiradi. Ma’nosi “tugamoq”, “tugatmoq”, “etishmoq”. Bu jumlada “tuga(t)moq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi yoki ichki harakatligi nima harakat qilinayotganligiga bog‘liq, ya’ni o‘qishni tugatdi. Demak tashqi harakat.

فإن الحكومة سيف تقوم بحملة عسكرية تعيد الأمور إلى نصابها, كما قالت

Hukumat o‘zi aytganidek ishlarni joy joyiga qaytaradigan hujum uyushtirmoqchi.

قام birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ق, و, م Uch o‘zakli bo‘sh fe’llar turkumiga kiradi. Ma’nosi “turmoq”. Bu jumlada ب predlogi bilan kelganligi sabab, “bajarmoq”, “amalga oshirmoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

أعد to‘rtinchi bob fe’li, o‘zak harflari د, و, ع, أ qolipidagi uch o‘zakli bo‘sh fe’llar turkumiga kiradi. Ma’nosi “qaytarmoq”, “qayta tiklamoq”, “takrorlamoq”. Bu jumlada “qaytarmoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalayapti.

قال uchinchi bob fe’li, o‘zak harflari ل, و, ق, uch o‘zakli bo‘sh fe’llar turkumiga kiradi. Ma’nosi “aytmoq”. Bu jumlada ham shu ma’noda ishlatilmoqda va tashqi harakatni ifodalaydi.

و قبل أن يبيت الشيخ في الأمر نقل عينيه بين وجوه جلسائه أو بالأحرى برلمان الشعبى فقرأ علي وجوههم الشاحبة آيات الاستكنار و الإصرار على رفضه.

Bu ishni hal qilmasdan oldin, ko‘zini hamnishinlariga yoki boshqachasiga xalq parlamentiga yugurtirdi, ularning xorg‘in yuzlaridagi norozilik alomatlarini ko‘rdi.

بت birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ب, ت, ت Uch o‘zakli ikkilangan fe’llar turkumiga kiradi. Ma’nosi “ajratmoq”, “hal qilmoq”, “ruxsat bermoq”. Bu jumlada “hal qilmoq” ma’nosida ishlatilgan va ichki harakatni ifodalagan.

قرأ birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ر, أ ق, Uch o‘zakli hamzali fe’l. Arab tilida bunday fe’llar مهموز اللام, ya’ni oxirgi o‘zak harfi hamzali deb aytiladi. Ma’nosi “o‘qimoq”, “o‘rganmoq”. Bu jumlada آيات so‘zi ishlatilgan, ya’ni alomatlar. Shu sababdan, “ko‘rmoq” ma’nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

فبقي وحيدا يصارع الأفكار التي غرق فيها حتي أذنيه.

Quloqlarigacha cho‘mgan fikrlari bilan olishgan holda yolg‘iz qoldi.

بقي birinchi bob fe’li, o‘zak harflari ي, ق, ب, Uch o‘zakli noqis fe’llar turkumiga kiradi. Ma’nosi “qolmoq”. Bu jumlada ham shu ma’noda ishlatilgan.

و مضى يمرر أصابعه بين خصلات شعرها كعادته في الأزمات, و أخذ الرجال يلمعون بنادقهم الخشبية القديمة ثم يعمرونها بالرصاص المحدود الذي لا يكاد يكفي معركة نصف ساعة ناهيك عن أيام و ليال, و الجميع في حركة دائبة و القرية تغلي كالمرجل استعداد لأول قتال في تأريخها الطويل و كانت تخرج من الصدور الهزيلة مهمات و يطل من العيون الغائرة وجوم لمعركة غير متكافئة و شبكة الوقوع.

Qiyinchilik paytidagi odaticha barmoqlarini sochlari orasidan o'tkazardi, yigitlar esa eski taxta miltiqlarini yaltiratishga tushishdi, bir necha kun yoki tun u yoqda tursin yarim soatlik urushga yetar yetmas o'qlar bilan o'qlashyapti, barcha tinimsiz harakatda, qishloq esa uzoq tarixidagi birinchi urushga tayyorlanib pech kabi qizardi, kichkina ko'kraklardan shovqinlar chiqib, ichkari kirgan ko'zlardan noteng bo'lgan urush uchun yanoqlar qarab turardi.

مرّر ikkinchi bob fe'li, o'zak harflari م, ر, ر. Ikkilangan fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "bermoq(qo'ldan qo'lga)", "o'tkazmoq". Bu jumlada "o'tkazmoq" ma'nosida qo'llangan.

كاد birinchi bob fe'li, o'zak harflari ك, و, د. Bo'sh fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "sal qolmoq", "yaqin bo'lmoq". Bu jumlada "sal qolmoq" ma'nosida ishlatilgan.

كفى birinchi bob fe'li, o'zak harflari ف, ي. Noqis fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "etmoq", "kifoya qilmoq". Bu jumlada "etmoq" ma'nosida qo'llangan.

غلى birinchi bob fe'li, o'zak harflari ل, ي. Noqis fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "qaynatmoq", "qizimoq". Bu yerda "qizimoq" ma'nosida.

طلّ birinchi bob fe'li, o'zak harflari ل, ل. Ikkilangan fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "tashrif buyurmoq", "qaramoq". Bu jumlada "qaramoq" ma'nosi ishlatilgan.

Asardagi ikkilangan va hamzali fe'llarning tasnifi bo'yicha jadvali hamda noto'g'ri fe'llarning olmosh va olmoshsiz kelishi

مهموز	مضعف	أفعال مسندة إلى ضمير	أفعال غير مسندة إلى ضمير
-------	------	----------------------	--------------------------

جاء	يمس	عاشت	
يقرأ	يبيت	كانت	جاء
قرأ	يمرر	قالت	
أخذ	يطل	كانت	قال
تأكد	رفرف	حولت	تناول
اتخذ	يمر	شوهت	فك
اطمأنت	سرت	تأكدت	انتهى
أخذت	يمرر	أخذت	قرأ
رأى	يكف	اطمأنت	أعاد
أخذت	يستمد	أخذت	قال
رأى	يستعدوا	سرت	بقي
تملاً	امتدت	خفت	مضى
بدأت	تطل	كانت	أخذ
بدأت	استمر	امتدت	رفرف
تأكد	خفت	بدأت	كان
يتأبط	أطل	بدأت	كان
أخذ	حكاية أبونا علي	حكاية أبونا علي	أغفى
ينطفئ	اعتدت	اعتدت	تأكد
أخذ	يهز	كانت	اتخذ
حكاية أبونا علي	يتوددون	كانت	آل
يبدأ	يستقر	كنت	استيقظ
بدأ	يمتص	قلت	رأى
سألت	تمتص	كنت	طغى
بدأ	تهتز	سألت	رأى

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, hikoyasida hamzali fe'llar boshqa fe'l turlariga nisbatan kam ishlatilgan bo'lib, ikkilagan fe'llar nisbatan sermahsul qo'llanilgan, ushbu hikoya hajman kichik bo'lsa-da, undagi hamzali va ikkilangan fe'llarning qo'llanilish ko'lami kengdir. Bu hodisa yozuvchining sinonim

so'zlarni qo'llash mahorati yahshi ekanligini ko'rsatadi.

مضى	عزيت	يتكرر	حكاية جريرة العدل
بكى	التقيتُ	يسدّ	تأولها
رأى	قضيتُ	يشدد	أخذت
بكى	كنّا	يشلّ	أخذت
رأى	مضينا	هزّ	بدأت
رأى	التقيتُ	يتملل	بدأت
صاح	فرأينا	يهتزّ	نتأثر
استمر	سرنا	نقهقه	أخذت
أطل	تسللت	يشدنا	تشاء
تأكد	كانت	تهبّ	يبدأ
قام	فاتجهتُ	تسللت	تهياّت
أخذ	كدتُ	ليبدد	بدأت
كان	مرتُ	مرتُ	بدأت
قام	كانت	تظللُ	أخذت
وقف	حكاية جريرة العدل	حكاية جريرة العدل	بدأ
زاد	خففت	يقض	تأخذ
أراد	أبت	خففت	أثر
أراد	صممت	هزني	أخذت
أراد	أخذت	تظنني	أرى
أخذ	أخذت	صممت	نشأتُ
حكاية أبونا علي	بدأت	استقرّ	بدأت
بدأ	بدأت	دسست	بدأ
لوى	أوهمت	حالت	لجأت
هزّ	أوقفنها	استقر	تملاً
أتاه	أرادت	قررتُ	بدأ
كفى	عادت	ظللنا	يتأجر
مضى	عدت	يلفنا	أخذت
اتفق	تصايحت	أعددتها	

بدأ	أكانت	زللن	
-----	-------	------	--

حكاية جريرة العدل hikoyasidagi fe'llarning hamzali turkumiga kiruvchilari kam adadda ishlatilganligi arab tilida bunday fe'llar boshqa fe'llar guruhiga nisbatan iste'molda keng qo'llanilmasligiga dalolat qiladi. Bu hikoyadagi olmosh bilan kelgan fe'llar boshqa hikoyalarga nisbatan keng qo'llanilgan, chunki hikoya qahramonning tilidan hikoya qilinadi.

حكاية جريرة العدل	وقفت	كفّ	
لاح	اهتديت	يقصّ	
هزني	أخذت	سرت	
تأولها	رجوتها	لعلع	
اعترانني	وافقتني	يخفف	
استقر	دسست	مرت	
استقر	عدت	زفّ	
تغير	حاولت	يستفزوني	
بدأ	أخذت		
أثر	حللت		
أقسى	ساورتني		
كف	عاودتني		
لعلع	قلت		
بقي	وطدت		
زوجني	قررت		
بدأ	أمسى		
زف	كدت		
بقي	رأيتها		
بدأ	حاذيتها		
بدأ	سرت		
أراد	ظللنا		
بدأ	تهيات		

		سادنا	شكاني
		بدأت	سألني
		أعدتها	
		بدأت	
		أخذت	
		وعدت	

Jadvaldagi olmoshga tayangan fe'llar ichida ko'pincha ko'makchi fe'llar qo'llanilgan, ayniqsa أخذ va بدأ kabi harakatni boshlanishini bildiruvchi fe'llar arab tilida biron bir harakatni tasvirlashda keng iste'molda bo'lganligi uchun bu qo'llash uslubi ushbu hikoyaga ham xosdir.

		زللن	
		أخذت	
		وعدت	
		أزاحت	
		قالت	
		حاولت	
		بقيت	
		عدت	
		سرت	
		تغيرت	
		صار	
		قالت	
		نشأت	
		بدأت	
		ماتت	
		مرت	
		تفانيت	
		لجأت	

		ثرت	
		أخذت	
		انهارت	
		ضيقت	
		بدأت	
		احتميت	
		ضممت	
		شقت	
		قلت	
		عدت	
		وهبت	
		مرت	
		أدت	
		بعث	
		بدأت	
		لجأت	
		اخشوشنت	
		ماتت	
		تيسرت	
		بدأت	
		دست	
		بدأت	
		بدأت	
		استمرت	
		تأثرت	
		قالت	
		بدأت	

Jadvalda olmoshlar arab manbalari asosida ajratilgan, o‘zbek tilida ularni olmosh emas, fe’llarning tuslanish shakl sifatida o‘rganiladi. Arab manbalariga ko‘ra, bu yerda fe’llar bilan kelgan ت olmosh hisoblanadi.

Ushbu hikoyalar to‘plami ichidan olingan 3 ta hikoyada ishlatilgan olmosh bilan kelgan noto‘g‘ri fe’llar 124 ta, olmoshsiz kelgan noto‘g‘ri fe’llar esa 75 ta.

Hamzali fe’llarning hisobi 50 ta, ikkilangan fe’llar esa 60 tani tashkil qiladi.

Noto‘g‘ri fe’llarning tarkibiga ko‘ra sinflanishi

المزید	المجرد
یزداد	کان
تناول	جاء
انتهی	عاشت
تُعیدُ	یمس
أعاد	قال
یمرر	فأَکَّ
لَتَسْتَکینَ	لیقرأ
أَغفی	تحیل
تأكد	کانت
اتخذ	تقوم
یشیر	قالت
تَأکدت	یبت
استنقظ	فقراً
یحاول	قال
فَتَحِيلُهَا	فبقي
لَتَسْتَکینَ	مضى
اطمأنّت	أخذ
شوّهتْ	یکاد
حوّلتْ	یکفي

ألقى	تغلي
بتلوى	يطل
تأكد	رفف
يتجول	لم يدُر
يمرر	يمرّ
يستمدّها	يخوض
يسمي	آل
يستعدوا	تحوم
امتدت	أخذت
يختفي	ينجو
استمرّ	رأى
يتفوقون	أخذت
أطل	تحوم
تأكد	سرت
يتأبط	طغى
ينطفئ	رأى
يلوّح	مضى
أراد	يكف
أراد	بيكي

Ara tilidagi maziyd va mujarrad fe'llarga ajratilishi bizning o'zbek va rus nahvchilari tomonidan fe'l boblariga bo'linib o'rganilishi asl arab manbalaridagi sarf qoidalariga mos tushmaydi, الإنذار الممزق hikoyasiga nazar tashlansa, undagi mujarrad fe'llar maziydga nisbatan ko'proq qo'llanilgan.

حكاية أبون ... علي	بكى
اعتدت	رأى
يثير	يموتون
يتوددون	بكى
يتدلى	رأى
يستقر	رأى

يمتصّ	يعيش
تمتضّ	رأى
يرتدي	صاح
تتحلّى	تملاً
يشير	بدأتْ
أحوّل	يحشونها
يدير	تطلّ
يتطاير	تكاد
يريد	تعلو
تهتزّ	بدأتْ
ينكرّر	خفت
يضايقتني	قام
يشدد	أخذ
يريد	قام
أتخيل	وقف
لوّى	فزاد
تنطوي	يقوم
التقيتْ	أخذ
نلتقي	حكاية أبون ... علي
نلبي	يقع
اتفق	نلهو
التقيتْ	يهز
تسلّلتْ	يكاد
ساورني	تراه
فاتجهت	يخفي
ليبدد	يبدأ
أريد	يضع
تظلل	فأرى
يشير	تهوي

يسدّ	حكاية جريرة العدل
قلتُ	خففتُ
بدأ	تأولها
فَيَسَّلَ	يزاولون

هikoyasidagi noto'g'ri fe'llarning maziyd va mujarrad turlaridan mujarrad fe'llari ko'p ishlatilgani va bu holatning oldingi hikoyalarda ham takrorlanishi birinchi bob fe'li iste'molda ko'p qo'llanilishidan darak.

يكاد	اعتراني
سألتُ	فأردتُ
هزّ	أوضّح
لم يصلْ	صممتُ
عزيتُ	أتعاضى
يتململ	تنطوي
أتاه	نتأثر
لكفى	أوهمتُ
قضيت	أوقفْتُها
فناهو	أرادتُ
نعود	تصايحتُ
نقهقهه	استقرّ
يطول	يغطي
يشدّنا	اهتديتُ
مضى	وافقْتُني
لنرُضى	دسستُ
مضى	حاولتُ
يدور	حالتُ
نقضي	ساورتني
تهبّ	استقر
تجوس	عاودتُني
فتسري	سأوجهها

مضينا	تتحول
فراينا	قررت
سرنا	أمسى
يقع	حاذيتها
بدأ	ظللنا
يجود	يحاول
يكاد	تغير
كدت	أتبين
أقع	تهيات
مرت	تخفي
حكاية جريرة العدل	أعددتها
أفود	أثريث
يقض	تستوعب
لاح	أثر
تقل	أزاحت
أنتني	أتصور
هزني	تختفي
يجب	حاولت
أدري	تغيرت
أنوي	أتوغل
تظنني	يترامي

hikoyasida mujarrad fe'llardan eng ko'p uchragani كان fe'li juda ko'p ishlatilgan, chunki u arab tilidagi keng iste'molda bo'lgan yordamchi fe'llarning bir turi bo'lib, uni bu jadvalda keltirmadik.

يشوبه	يخفف
أبت	زوّجني
أطوي	تفانيت
أخذت	تحتمي
أخذت	يستقزوني

أُصوب	يتغاضى
لم تزل	أراد
بدأت	يتأجر
بدأت	أطيقه
عادت	أتخيل
تسري	يريد
عُدْتُ	تواصل
يجب	انهارت
أُخذْتُ	ضيقَت
رجوتها	يهتزّ
تشاء	احتميت
عُدْتُ	يريد
أُخذْتُ	يتأجر
لتفوز	يريد
قلتُ	يعلي
تعود	أودع
وطدْتُ	يفيدني
يدري	أحاول
لم يحنْ	أتألم
أقود	يوصيني
رأيتها	نستألف
سرتُ	أعول
يبدأ	لم تيسر
يلفّنا	تجيدون
لم تزل	تيسرتُ
سادني	تتضاءل
بدأت	تتطوح
بدأت	أتخيل
بدأت	يوصيني

أخذت	استمررت
------	---------

O‘zbek grammatistlari fe’llarni 10 ta bobga ajratib o‘rganadi, ushbu 10 ta bobga asosiy o‘zak qilib 1-bob fe’li olingan. Arab manbalariga ko‘ra esa, ular المجرد va المزيد sifatida berilgan. Jadvaldagi taqsimot shunga ko‘ra amalga oshirilgan.

Maziyd fe’llar 157 ta, mujarrad fe’llar 237 tani tashkil qiladi.

2.2 Asarda qo‘llanilgan zaif fe’llar va ularning statistik, morfologik va semantik tahlili

Asarda qo‘llanilgan illatli fe’llarning tasnifi va ularning jadvali

مثال	أجوف	ناقص
استيقظ	كان	انتهى
حكاية أبونا علي	يزداد	بقي
يقع	عاشت	مضى
يضع	كان	يكفي
يجد	قال	تغلي
لم يصل	تناول	لم يدر
اتَّفَق	تحيل	أغفى
يقع	كانت	ينجو
فاتجهت	تقوم	طغى
أقع	تعيد	رأى
حكاية جريرة العدل	قالت	مضى
يجب	أعاد	بكى
أوضح	قال	رأى
أوقفني	عاد	يبكي
يجب	يكاد	رأى
وقفت	كانت	بكى

يسمي	استكان	يجب
رأى	كان	وافقتني
يحشونها	كان	سأوجهه
يختفي	يثير	وطدت
تعلو	يخوض	تستوعب
وقف	تحوم	وعدت
حكاية أبونا علي	يحاول	وعدت
نلهو	تحيل	لم أجد
يتدلى	تحوم	أتوغل
تراه	شوهدت	تواصل
يرتدي	حولت	
يخفى	لم تكن	
تتخلى	يموتون	
فأرى	يعيش	
تهوي	صاح	
لوى	كانت	
عزيت	تكاد	
تنطوي	يتفوق	
أتاه	قام	
كفى	كان	

Arab tilida fe'llar o'zbek tilidagi kabi tasniflanmaydi, jadvaldagi fe'llarni ko'zdan kechirsak biz olgan hikoyalar to'plamida noqis fe'llar kam iste'molda. الإنذار الممزق hikoyasida noqis fe'llardan faqat bittasi ishlatilgan. Noqis fe'llar جريرة العدل hikoyasida nisbatan ko'p qo'llanilgan.

التقيت	قام	
قضيت	يلوح	

فلهو	زاد	
نلتقي	أراد	
مضى	يقوم	
نلبي	أراد	
لنرضى	أراد	
نقضي	لم تكن	
فتسري	حكاية أبونا علي	
مضينا	يثير	
فرأينا	يكاد	
حكاية جريرة العدل	يثير	
أدري	أحوّل	
أنوي	يدير	
اعتراني	يتطاير	
أبتّ	يريد	
أطوي	يضايقتني	
أتغاضي	قلتُ	
تتنطوي	يكاد	
تسري	فاتّخيل	
يغطي	نعود	
أداري	يطول	
اهتديتُ	يدور	
رجوئها	تجوس	
يدري	سرنا	
أمسى	ساورني	
رأيتها	يجود	
حاذيتها	أريد	
تخفي	يكاد	
أعني	يثير	
يعلو	حكاية جريرة العدل	

أَقْسَى	أَقْوَد	
أَرَى	لَا حَاحَ	
تَخْتَفِي	يَزَاوِلُون	
تَحْمِيهَا	يَشُوبُهُ	
بَقِيَّتْ	فَأَرَدَتْ	
يَتَرَامَى	أَصُوبَ	
بَقِي	لَمْ تَزَلْ	
تَفَانِيَتْ	أَرَادَتْ	
بَقِي	عَادَتْ	
تَحْتَمِي	عَدَتْ	
أَشْكُوهُمْ	تَصَايَحَتْ	
يَتَغَاظَى	أَكَانَتْ	
يَحْمِينِي	عَدَتْ	
	حَاوَلَتْ	
	ضَيِّقَتْ	

Asardagi to‘g‘riga o‘xshash fe’llar 25 tani tashkil qilib, noqis fe’llar 80 tani tashkil qiladi, illatli fe’llardan eng ko‘p ishlatilgani bo‘sh fe’llar bo‘lib, ularning adadi 116 taga yetadi.

Noto‘g‘ri fe’llarni semantik guruhlarga bo‘linishi

الأفعال الدالة على الحركات من الأسفل إلى الأعلى	
Oliy bo‘lmoq	علا
Oliy bo‘lmoq	على
Cho‘zilmoq	امتدّ
So‘rmoq	امتصّ
Uchmoq	حام
Cho‘zilmoq	طال
Ko‘tarilmoq	اعتلى
Cho‘kmasdan turmoq	طفا

Toshmoq	فاض
O'smoq	نشأ
Ko'tarilmoq	ثار
الأفعال الدالة على الاختفاء	
Yashirinmoq	توارى
Yashirmoq	أخفى
Sir saqlamoq	دارى
Bildirmay qo'ymoq	دسّس
Yonib bitmoq	اتّقد
Ketmoq	راح
To'smoq	سدّ
Panoh bermoq	أوى
Qo'ltiq tagiga tiqmoq	تأبط
Sezdirmay o'tmoq	تغاضى
Panohiga qochmoq	لجأ
Yo'q qilmoq	قضى على
O'tib ketmoq	مضى
Yashirinmoq	اختفى
Uzoqlashtirmoq	أزاح
O'chmoq	انطفأ
G'oyib bo'lmoq	غاب
Kamaymoq	تضاءل
Yo'q bo'lmoq	تلاشى
الأفعال الدالة على الشمول	
Ko'paymoq	ازداد
Emoq	أكل
Egallamoq	استحوذ
Aylanib chiqmoq	لفّ
Ko'paymoq	زاد

Saqlamoq	استحفظ
Sig‘moq	اتسع
O‘z ichiga olmoq	احتوى
Egallamoq	استوعب
O‘z ichiga olmoq	حوى
Olmoq	تولى
To‘lib ketmoq	ضاق
To‘lmoq	ملا
Egallamoq	اعترى
الأفعال الدالة على الاتصال اللغوي	
Qaror qilmoq	قرّر
Boshlamoq	بدأ
Dam oldirmoq	روّح
Bilib olmoq	استجلى
Tinchlantirmoq	عزى
Hal qilmoq	صمّم
Boshqarmoq	قاد
Sharhlamoq	أول
Bajarmoq	قام بـ
Baqirmoq	صاح
Ism bermoq	سمّى
Imzolamoq	وقع
Amalda qo‘llamoq	زاوّل
Xohlamoq	شاء
Chaqirmoq	نادى
Rivoyat qilmoq	روى
Ishora qilmoq	أشار
Bayon qilmoq	وضّح
Ta’sir qilmoq, iz qoldirmoq	أثر

Aytmoq	قال
O‘qimoq	قرأ
Xoxolab kulmoq	قهقهه
Bildirmoq	لوح
Murojaat qilmoq	لوى
Vahy qilmoq	أوحى
Muhokama qilmoq	ناقش
Yo‘llamoq	وجه
Tinchlantirmoq	طمأن
G‘o‘ldiramoq	تمتم
Bezovtalanmoq	تململ
Engilashtirmoq	خفف
Vaqti bo‘lmoq	حان
Tahlil qilmoq	حلل
Nazar tashlamoq	حول بصرأ
Hisoblamoq	اعتد
To‘g‘ri kelmoq	وافق
Chaqiriqqa javob bermoq	لبى
Maqtamoq	أثنى
الأفعال الدالة على الكسل	
Chalqancha yotmoq	استلقى
Izn so‘ramoq	استأذن
Kar bo‘lmoq	صم
Bo‘ysunmoq	أطاق
Shol bo‘lmoq	شل
Og‘rimoq	تألم
Suyanmoq	توكأ
Zaiflashmoq	تراخى
Bo‘ysunmoq	استكان

Yordam so‘ramoq	استمدّ
Yopmoq	أغفى
Yolvormoq	رجا
Iltijo qilmoq	التجأ
Rozi bo‘lmoq	رضي
Unuttirmoq	أنسى
الأفعال الدالة على الحركات من الأعلى إلى الأسفل	
Oqmoq	انساب
Chuqurlashmoq	توغّل
Pastga yiqilmoq	انهار
Sekinlashtirmoq	تريث
Otmoq	ألقي
Pastga tushmoq	هوى
Kamaymoq	تضاءل
Osilib turmoq	تدلى
Yiqilmoq	وقع
الأفعال الدالة على الكره	
Tug‘yonga ketmoq	طغى
Qo‘pol bo‘lmoq	اخشوشن
Hor bo‘lmoq	هان
Qoshini chimirmoq	ظّل حاجبيه
Hunuk bo‘lmoq	شوّه
Buzmoq	قضّ
Qattiq yig‘lamoq	أعول
G‘iybat qilmoq	اغتاب
O‘ylamay qilmoq	تطوّح
الأفعال الدالة على الإظهار	
Kelmoq, bormoq	طلّ
Qaytmoq	باء

Qaysidir jinsdan kelib chiqmoq	تسلل
Kelmoq	أتى
(Yong'in) chiqmoq	هَبَّ
Kelmoq	جاء
Qaynamoq	غلى
Paydo bo'lmoq	لاح
Topmoq	وجد
Uyg'otmoq	استقرّ
Bexosdan sodir bo'lmoq	طراً
Etib kelmoq	وصل
Ma'lum bo'lmoq	تبين
الأفعال الدالة على الثبوت	
Bo'lmoq	كان
Kuchli bo'lmoq	عزّ
O'zini tutib turmoq	تحاشى
To'xtamoq	كف
Qolmoq	بقي
Sal qilmoq	كاد
To'g'ri yo'lda bo'lmoq	اهتدى
Saqlanmoq	تفادى
Afsuslanmoq	أسف
O'lmoq	مات
Kutmoq	تحينّ
Rad qilmoq	أبى
Mahkamlanmoq	تأكد
Mast bo'lmoq	ونم
Sobit bo'lmoq	وطد
Sobit bo'lmoq	استقرّ
الأفعال الدالة على الحركات الداخلية	

Niyat qilmoq	نوى
Jalb qilmoq	راود
Cho‘chitmoq	استقزّ
Umid uzmoq	يئس
Ta’sirlanmoq	تأثر
Xayol qilmoq	تخيل
الأفعال الدالة على الحركات	
To‘lqinlanmoq	هزّ
Xayrlashmoq	ودّع
Kesmoq	بتّ
Oxirigacha olib bormoq	تناهى
Sotib olmoq	اشترى
Katta qultumlab ichmoq	عبّ
Ichmoq(dorini)	تعاطى
Tartibga keltirmoq	هيأ
Tayyor bo‘lmoq	تهيأ
Etishmoq (birovni sevgisiga)	تودد
Kesib o‘tmoq	اجتاز
Yo‘nalmoq	اتّجه
O‘zgarmoq	تغير
Olmoq	اتّخذ
Kelishmoq	اتفق
Uyg‘otmoq	أثار
Himoyalanmoq	احتمى
Olmoq	أخذ
Boshqarmoq	أدار
Izlanmoq, o‘rganmoq	ارتاد
Kiydirmoq	كسا
Takrorlamoq	كرر

Ado qilmoq	أَدَّى
Kiymoq	ارْتَدَّى
Xushtak chalmoq	أَزَّ
Aylanmoq	اسْتَدَارَ
Tayyor bo‘lmoq	اسْتَعَدَّ
Avans olmoq	اسْتَلْفَ
Davom etmoq	اسْتَمَرَ
Ishlarni joyiga keltirmoq	أَعَادَ الْأُمُورَ إِلَى نَصَابِهَا
Odatlanmoq	اعْتَادَ
Cho‘zilmoq	امْتَدَّ
In qurmoq	عَشَّشَ
To‘xtatmoq	أَوْقَفَ
Sayr qilmoq	جَوَّلَ
Rad qilmoq	حَالَ
الأفعال الدالة الاتصال الاجتماعي	
Jasorat ko‘rsatmoq	تَفَانَى
Qo‘rqitmoq	تَهَدَّدَ
Parallel yurmoq	حَازَى
Birga uchmoq	تَطَايَرَ
Birga tashlanmoq	تَرَامَى
So‘ramoq	سَأَلَ
Bir biriga baqirmoq	نَصَّاحَ

Semantik jadvaldagi fe’llar hikoyalar to‘plamidagi deyarli barcha noto‘g‘ri fe’llarning ro‘yxati hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur bitiruv malakaviy ishimizning mavzusi “Ahmad Mahfuz Umar hikoyalarida harakatni ifodalovchi noto‘g‘ri fe’llarning semantik tahlili” bo‘lib, bu mavzu noto‘g‘ri fe’llarni yaxshi o‘zlashtirib olishga imkon beradi.

Bitiruv malakaviy ishimiz kirish, to‘rt bo‘limni o‘z ichiga olgan ikki bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi, o‘rganilganlik darajasi, ishning maqsad va vazifalari, manbalari, shuningdek, bitiruv malakaviy ishining tuzilishi to‘g‘risida ma’lumotlar berib o‘tilgan.

To‘rt bo‘limdan iborat ikki bobda esa, biz yoritmoqchi bo‘lgan mavzuning arab va rus nahvchi olimlarining o‘rganish uslublari, hikoyadagi noto‘g‘ri fe’llarning morfologik, semantik va statistik tahlillari va ularning jadvallari bayon etilgan.

Bitiruv malakaviy ishimizning mazkur boblarida aks etgan ma'lumotlardan quyidagi xulosalarga keldik.

- Arab tilidagi fe'llarni rus va o'zbek nahvchi olimlari to'g'ri va noto'g'ri fe'llarga bo'lib o'rganishadi. Bunda solim fe'llar to'g'ri, qolgan fe'llar esa ikkilangan va hamzali fe'llarni ham qo'shib noto'g'ri fe'llarga kiritilgan.

- Arab nahvchi olimlari esa uni o'zlariga xos tarzda معتل و صحيح to'g'ri va illatli fe'llarga ajratishgan. Bunda solim, ikkilangan va hamzali fe'llar to'g'ri fe'llar guruhiga kiradi, misol, ya'ni to'g'riga o'xshash, ajvaf (bo'sh fe'llar) va noqis fe'llar esa illatli fe'llar guruhiga kiradi. Jumladan, hozirgi zamon taniqli tilshunos olimlardan biri Mustafo G'alayiniy o'zining “جامع الدروس العربية” – “Arab tili darslarining majmuasi” asarida fe'llarni ushbu tarzda tasniflab chiqadi.¹

- Rus arabshunosi Grande noto'g'ri fe'llarni quyidagicha tasniflagan:

4) Ikkilangan (فعل مضاعف yoki فعل أصم kar fe'llar);

5) Hamzali fe'llar (فعل مهموز)

6) Zaif fe'llar (فعل معتل), ular quyidagilarga bo'linadi:

a) to'g'riga o'xshash fe'llar (فعل مثال)

b) bo'sh fe'llar (فعل أجوف)

v) noqis fe'llar (فعل ناقص)

4) ikkilangan noto'g'ri fe'llar

a) hamzali – ikkilangan fe'llar;

b) zaif – ikkilangan fe'llar

v) hamzali – zaif fe'llar

g) to'liq zaif fe'llar

5) hamzali va ikkita harfi illati bor to'liq zaif fe'llar.

¹ الشيخ مصطفى غلييني. جامع الدروس العربية. مصر. 2008

- Ushbu hikoyalar to'plamida noto'g'ri fe'llar samarali ishlatilgan bo'lib, to'plam ichidan olingan 3 ta hikoyada ishlatilgan noto'g'ri fe'llar 199 tani tashkil qilib, jumladan, olmosh bilan kelgan noto'g'ri fe'llar 124 ta, olmoshsiz kelgan noto'g'ri fe'llar esa 75 ta.

- To'plamdagi hamzali fe'llarning hisobi 50 ta, ikkilangan fe'llar esa 60 tani tashkil qiladi. Arab manbalariga ko'ra to'g'ri fe'llar qatoriga bu fe'llar jami 110 tani tashkil qiladi

- O'zbek grammatistlari fe'llarni 10 ta bobga ajratib o'rganadi, ushbu 10 ta bobga asosiy o'zak qilib 1-bob fe'li olingan. Arab manbalariga ko'ra esa, ular المجرد va المزيد sifatida berilgan.

- Morfologik jihatdan tasniflanuvchi maziyd fe'llar 157 ta, mujarrad fe'llar 237 tani tashkil qiladi.

- Asardagi to'g'riga o'xshash fe'llar 25 tani tashkil qilib, noqis fe'llar 80 tani tashkil qiladi, illatli fe'llardan eng ko'p ishlatilgani bo'sh fe'llar bo'lib, ularning adadi 116 taga yetadi.

Mazkur bitiruv malakaviy ishimizda biz imkon qadar mavzuni ochib berishga harakat qildik. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, arab tilidagi mavjud grammatik qoidalarni nafaqat darsliklardan, balki asl manbalar orqali o'rganish va uni amaliyotda qo'llash har birimiz uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, manbalar va zamonaviy darsliklar orasidagi qiyosiy farqlarni ochib berish va kelajak yoshlari uchun o'quv qo'llanma sifatida yetkazish biz uchun ham farz, ham qarzdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston respublikasi prezidenti I.A.Karimov asarlari

1. I.A.Karimov. Ma’naviy yuksalish yo‘lida. –T., 1998.
2. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан қурамыз. –Т., 1999.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси конституцияси қабул қилинганлигининг 17 йиллигига бағишланган маъруза. // 21 аср газетаси.

Arab tilidagi manbalar

1. الشيخ الامام كمال الدين أبى البركات عبد الرحمان بن محمد بن أبى سعيد الأخبارى. الانصاف في مسائل الخلاف بين الكوفيين و البصريين. الجزء الاول.
2. الشيخ مصطفى الغلايين. جامع الدروس العربية. القاهرة 2007.
3. محمود الزمخشارى. الانموذج في النحو للعلامة الزمخشارى. مصر القاهرة، 1990.
4. حفنى ناصف. الدروس النحوية الاسكندرية دار العقيد 2007.
5. أحمد محفوظ عمر. الإنذار الممزق. صنعاء. 2010

O‘zbek tilidagi adabiyotlar

6. Abdujabborov A. Arab tili. –T., 2007.
7. Talabov E. Arab tili. –T., 1992.
8. Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. –T., 1998.
9. Mirzaev M. O‘zbek tili. –T.: O‘qituvchi, 1970. –B. 132
10. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. –T., 1998.
11. An-na’ym. Arabcha-o‘zbekcha lug‘at. –T., 2003.
12. Ruscha-o‘zbekcha lug‘at. –T., 1997.

Ўзбек ва рус тилидаги илмий манбалар ва монографиялар

13. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. –М., 2001.

Ўзбек ва рус тилларидаги дарслик ва луғатлар

14. Акинина О.Р. Арабский язык. –М., 2004.

15. Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. –М., 1998.
16. Ковалев А.А. Шарбатов Р.Ш. Учебник арабского языка. –М.2002
17. Кузьмин С.А. Учебник арабского языка. –М., 2001.
18. Мушриков Э.Н. Разорова А.Р. Морфологический строй современного арабская характеристика литературной и разговорной диалектных система. –Т., 1992.
19. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. –Т., 2008.
20. Абдужабборов А. Араб тили. –Т.:Тошкент ислом университети, 2007.
21. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. 1-жилд. –Т., 1998.
22. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. 2-жилд. –Т., 2004.
23. Мирзаев М., С. Усмонов, И.Расулов. Ўзбек тили грамматикаси. –Т., Ўқитувчи, 1970.
24. Носирова М.Н. Маҳмуд Замахшарийнинг “Ал-Унмузаж фи-наҳв” рисоласи. –Т., 2005.
25. Талабов Э. Араб тили. –Т.: Ўқитувчи, 1993.
26. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. –Т.: Университет, 2006.
27. Талабов Э. Араб тили. –Т.: Ўзбекистон, 1993.
28. Ҳасанов М. Араб тили дарслиги. –Т., 2006.

INTERNET SAYTLARI

29. www.arabic.ru.
30. www.referataz.ru